

(Политика, 09-10.10.2009)

По многим новијим, национално усмереним, тумачењима, југословенска држава у чијем је стварању одлучујуће учествовао краљ Александар јавила се сувише касно. Ово је само донекле тачно. Праведније би било рећи да се она јавила исувише касно да буде национална држава, али исто тако исувише рано да би била устројена на космополитским начелима. У доба бујања национализма, по завршетку Првог светског рата, само су малобројне космополите биле спремне да се одрекну племенског у име ширих начела. Зато је југословенство као смеса либералног национализма и космополитизма остало убеђење само делова интелектуалних елита, посебно у сегменту вере где су његови заступници наивно очекивали да ће дух 20. века потпуно превазићи верске сукобе и искључивост.

Краљ се доказао и као државник и као војник. Његова каријера војника, док је био престолонаследник, а и касније у својству регента и краља, била је беспрекорна. Био је командант Прве армије у Првом и Другом балканском рату, оне армије које је однела победе на Куманову и Брегалници. У Првом светском рату он је, заједно са краљем Петром, постао симбол Српске војске, а две епизоде показују зашто. Током повлачења преко Албаније, иако болестан, регент Александар се пожртвовано држао уз српску војску одбивши да буде пре војске пребачен на италијанску обалу. У одлучујућем тренутку 14. септембра 1918, када се савезничка команда колебала шта да ради на Солунском фронту, регент Александар издао је наредбу: Напред, у славу или смрт! Уследио је славни пробој Солунског фронта и стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918.

У време када је био престолонаследник и регент могао је свуда око себе да чује неподељен став српске интелектуалне елите да је уједињење Југословена императив. И српске и хрватске политичке елите дошле су почетком 20. века до сличне процене. Њима је изгледало да је, у окружењу великих држава, једини начин да Срби и Хрвати опстану и развијају своју народност ако створе довољно снажну и велику државу. Али за два средишња народа нове државе математика Југославије није била иста. Уједињењем су се под истим државним кровом нашли, први пут у модерној историји, сви Срби и готово сви Југословени. Распад Југославије значио би да мањи или већи део Срба мора остати изван независне Србије. Зато је сваки распад Југославије нужно водио макар делимичном одустајању од замисли да сви Срби живе у једној држави. Онај део хрватске политичке елите који је од 1921. до 1922, а посебно од 1928, у Југославији видео тамницу за хрватски народ имао је другачију рачуницу. Ако се Југославија распадне Хрватска ће или постати самостална или ће бити део неке нове подунавске католичке федерације. Њима је изгледало да би у оба случаја Хрватска била у бољем положају него у Југославији. У Словенији краљ је успео да придобије шире

слојеве за нову државу, донекле је то био случај и у Далмацији. У Хрватској и Славонији морао је да се задовољи уским делом интелектуалне елите који је искрено прихватио нову државу.

После убиства хрватских посланика у скупштини 1928. доведен је у питање опстанак нове државе, а незадовољство у Хрватској било је у снажном успону. Тада су и поједини српски политичари почели да се колебају око Југославије. Они су на тренутак натерали и краља Александра да се замисли над судбином државе коју је водио и да размотри и питање ампутације Хрватске. Али изузимајући ово кратко колебање краљ Александар је до краја живота остао заточник идеје о очувању Југославије, предводник нове идеологије југословенства и убеђени присталица идеје да ће се троплемени народ временом преточити у Југословене. Када је једном преломио да Југославија мора да опстане посегао је за, у датим околностима, једином могућом мером: увео је личну власт 6. јануара 1929. и суспендовао традиције српске демократије и политичке слободе извојеване 1888, а потврђене 1903.

Више војник него политичар, више државник него дипломата, краљ Александар Карађорђевић је сложен избор између државног јединства и политичких слобода 1929. године лако решио у корист првог. Цена овог корака била је висока: од тада до коначног распада Југославије, седамдесет две године касније, ова држава никада није успела да поврати демократски поредак. Овај неуспех, међутим, не може се приписати краљу Ујединитељу. Он је био уграђен у саме темеље нове државе која је упркос знатном успону и европеизацији остала претежно аграрна, економски заостала и неравномерно развијена. У таквим околностима стварање југословенске нације било би готово немогуће послањечак и да су политичке и интелектуалне елите Срба и Хрвата биле потпуно јединствене.

Краљ је био и велики филантроп чијим је залагањем решено инвалидско питање. Он и његова супруга краљица Марија оставили су и помогли низ задужбина. Краљевој филантропији, као и посебној захвалности коју је осећао према царској Русији због њене подршке Србији у Првом светском рату, треба приписати и изузетну посвећеност коју је показао према руским избеглицама које су у десетинама хиљада дошле а многе се и трајно настаниле у Краљевини Југославији.

Краљ Александар био је први српски нововековни монарх који је створио европски двор и први владар новије српске историје који је био истински Европејац. Уз кнеза Павла и кнегињу Олгу у најближој околини, уз супругу краљицу Марију која је била праунука краљице и царице Викторије, краљ који је формативне године провео у космополитској

Женеви, био је грађанин Европе и верски најтолерантнији владар у савременој српској историји. Краљево поштовање према исламу и јеврејској заједници, а исто тако и према римокатоличкој цркви, било је хвале вредан пример разборите верске политике.

Као Европејац краљ је тежио да обезбеди достојно место Југославији у постверсајском поретку. Највећа вредност краља Александра као државника била је у томе што је схватао да је обезбеђење мира услов опстанка нове државе. Зато је 1920-1921. одлучно учествовао у стварању Мале антанте у којој су се нашле заједно версајске победнице Југославија, Чехословачка и Румунија. Овај савез је фебруара 1933. образовао стални савет и секретаријат који су подстицали економску сарадњу и био је претеча сличних економских интеграција у западној Европи после Другог светског рата. Под краљем Александром створена је и прва творевина у историји новије српске државности која је играла утицајну улогу у креирању европске политике. То је учињено кроз истакнуто учешће Југославије у Лиги народа, а уз подршку Француске која је краљу Александру била главни спољнополитички партнер. У европске домете његове политике спадају и Пакт пријатељства са Италијом 1924, и нарочито Уговор о пријатељству са Француском 1927. који му је био посебно при срцу. Пред крај живота Александар је одиграо кључну улогу у оснивању Балканског пакта у који су ушле Југославија, Румунија, Грчка и Турска, а који је имао за циљ обезбеђење дугорочног мира на Балкану. Његово убиство оставило је неоствареним Александрову жељу да у Балкански пакт уведе и Бугарску, те његове планове да трајно стабилизује прилике на Балкану и умањи мешање великих сила.

У последњим месецима живота краљ Александар је на Видовдан 1934. поставио камен темељац за градњу маузолеја на Авали – Споменика незнаном јунаку. Иван Мештровић, архитекта маузолеја, поставио је у њега каријатиде које представљају осам региона Југославије: Шумадинку, Панонку, Црногорку, Босанку, Македонку, Загорку, Далматинку и Словенку, а у средишњем делу маузолеја исписане су године 1912-1918. које одају спомен Српској војсци у Балканским ратовима и Великом рату. У виђењу већине Срба тог времена то је био споменик који овековечује српске жртве положене у темеље нове државе, а осам каријатида означавале су пет Српкиња, две Хрватице и једну Словенку, то јест саму Југославију у којој би моћ отприлике на тај начин требало да буде расподељена. У визији већине Хрвата каријатиде је требало да се преобразе у најмање шест савезних јединица, а у новој федерацији сваки њен саставни део имао би право вета. То је било доста различито од онога како су на споменик гледали његов наручилац и његов творац. Први је у овој симболици видео осам регионалних идентитета који ће се спојити у један југословенски, други је у маузолеју видео и универзалну вертикалу која повезује људе свих доба.

Српски војник, југословенски идеолог, балкански и европски државник, све су се ове

улоге спојиле у једној личности – у краљу Ујединитељу. У јесен 1934. Александров углед у Европи био је на врхунцу, а исто тако и утицај Југославије на Балкану и у Средњој Европи. Управо тада дошло је до његовог убиства које је било пуцањ у европски мир. Витешки краљ је пао као жртва националистичких извршилаца и фашистичких и нацистичких наручилаца, а целокупна безбедносна архитектура коју је постојано градио убрзо је доведена у питање. За краљем Ујединитељем остала је симболика неостварене визије уметнички опредељена на Авали: визија државне творевине која поштујући сопствену традицију превазилази националне и верске поделе, увиђа да је део ширег региона и тражи достојанствено место у Европи.

Аутор је историчар